

СЕКЦІЯ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.23

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУР ЩОДО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА, ВИЗНАНОГО НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВАМИ

Антонюк О.І., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Стаття присвячена питанням відповідності міжнародним стандартам і нормам національного законодавства запровадження і розширення цивільної конфіскації майна.

Ключові слова: цивільна конфіскація, необґрунтовані активи, недоторканість права власності, правомірність володіння майном, презумпція правомірності набуття права власності, позбавлення права власності.

Статья посвящена вопросам соответствия международным стандартам и нормам национального законодательства введения и расширения гражданской конфискации имущества.

Ключевые слова: гражданская конфискация, необоснованные активы, неприкосновенность права собственности, презумпция правомерности владения имуществом, презумпция правомерности приобретения права собственности, лишение права собственности.

Antoniuk O.I. PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF INITIATION OF PROCEDURES FOR SEIZURE OF ASSETS RECOGNIZED AS UNJUSTIFIED ASSETS

The article is devoted to issues of compliance with international standards and norms of national legislation on the initiation and spreading of civil seizure of property.

Key words: civil seizure, unjustified assets, inviolability of property rights, legality of ownership of property presumption of lawfulness of acquiring of property rights, deprivation of property rights.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 41 Конституції України та ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Протокол 1) втручання держави у право власності не повинно бути свавільним і має бути зведеним до мінімально необхідного для задоволення суспільних інтересів обсягу з дотриманням вимог законності та справедливого балансу між засобами і метою втручання.

Допустимим втручанням у право власності є конфіскація майна, за умови, що вона застосована за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (ч. 6 ст. 41 Конституції України).

На підставі ст. 354 ЦК України конфіскацію можна визначити як санкцію за вчинення правопорушення, що полягає у позбавленні права власності на майно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, передбачених у законі, внаслідок чого майно безоплатно переходить у власність держави.

Удосконалення процедури конфіскації було одним з заходів Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України (п. 29), запланованим ще на середину 2011 р.

Національне законодавство передбачає конфіскацію майна як покарання за вчинення адміністративного та кримінального правопорушення, вилучення майна, придбаного внаслідок таких правопорушень, інші випадки спе-

ціальної конфіскації, що була поширена у ст. 96-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) на майно третьої особи, придбане у підозрюваного, обвинуваченого тощо, конфіскацію товарів, переміщених з порушенням митних правил, обладнання та матеріалів, які використовувалися під час виготовлення продукції з порушенням права інтелектуальної власності, майна, переданого за правочином, що суперечить публічному порядку. Передбачені й інші підстави конфіскації майна (зокрема, у ст. 69 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 27 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон № 1702-VII), ст. 240 ГК України).

Перелік підстав для конфіскації у національному праві був розширений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України і Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р., яким до ЦПК України була запроваджена процедура у межах позовного провадження щодо визнання активів необґрунтованими та їх витребування у разі недоведення відповідачем законності набуття майна (далі – цивільна конфіскація). Збережена вона і у проекті ЦПК України (№ 6232 від 23 березня 2017 р.).

У Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму конфіскація визначається як покарання чи захід, призначені судом після розгляду справи щодо злочину, результатом якого є позбавлення майна.

В інших країнах Європи також наявні подібні інструменти вилучення засобів здійснення злочинів і доходів від злочинної діяльності (Фінляндія, Франція, Італія, Литва, Нідерланди, Сполучене Королівство тощо).

Правомірність запровадження, порядок і підстави застосування цивільної конфіскації в Україні викликали жваву дискусію вчених і практикуючих юристів, що посилилася у зв'язку з розглядом Верховною Радою України впродовж останніх двох років більше десятка проектів законів щодо розширення цивільної конфіскації майна.

Найбільш спірними є питання щодо допустимості врегулювання такої конфіскації у ЦПК України та забезпечення балансу інтересів у разі: 1) покладання на відповідача обов'язку довести підстави придбання майна та звільнення позивача від обов'язку доводити незаконність набуття майна, щодо якого заявлені позовні вимоги; 2) застосування такої конфіскації до суб'єктів, які не скоювали публічних правопорушень.

Зазначене актуалізує дослідження питань захисту права власності у разі визнання майна необґрунтованими активами і примусового вилучення.

Аналіз останніх досліджень свідчить про недостатню увагу до цивільної конфіскації у контексті забезпечення непорушності права власності. Окремі аспекти конфіскаційних санкцій досліджувалися такими вченими: В.С. Батиргареєва, С.М. Ус, В.П. Грибанов, В.М. Кравчук, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, В.М. Самойленко, Є.Л. Стрельцов, О.С. Харченко, М.І. Хавронюк, В.І. Цимбалюк, О.С. Яворська та ін. Однак дана тема не була предметом окремого цивілістичного дослідження.

Недостатня цивілістична розробка умов і порядку цивільної конфіскації як підстави позбавлення права власності негативно впливає на правотворчу та правозастосовну діяльність, знижуючи ефективність охорони та захисту прав учасників цивільних правовідносин на майно.

Метою цієї статті є встановлення додержання під час запровадження примусового припинення права власності на майно, визнаного необґрунтованими активами, принципів міжнародного та національного права щодо недоторканості права власності та його судового захисту.

Виклад основного матеріалу. Визначення допустимості запровадження і застосування підстав припинення права власності має відбуватися з урахуванням принципів допустимого втручання у право власності, закладених у ст. 1 Протоколу 1 та вироблених у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також норм національного права щодо непорушності права власності.

У практиці ЄСПЛ цивільна конфіскація розглядається у контексті ч. 2 ст. 1 Протоколу 1,

згідно з якою держава має право вводити у дію закони, необхідні для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів.

ЄСПЛ у п. 31 рішення від 24 березня 2005 р. у справі «Фрізен проти Російської Федерації» зауважив, що ним розглядалися два види справ щодо доходів, одержаних у результаті вчиненого злочину, в яких:

1) конфіскацію майна застосовано у результаті постановлення обвинувального вироку (справи «Філіпс проти Сполученого Королівства», «Велч проти Сполученого Королівства»). У такому випадку конфіскація розглядалася як «штраф» за змістом п. 2 ст. 1 Протоколу 1;

2) конфіскацію застосовано без вироку щодо майна, імовірно придбаного незаконним способом (справи «Ріела та інші проти Італії», «Аркур та інші проти Італії», «Раймондо проти Італії») або призначеного для використання у незаконній діяльності (справа «Батлер проти Сполученого Королівства»). У таких справах втручання розглядалося з точки зору права держави контролювати використання майна у загальних інтересах.

З огляду на це, держава під час запровадження таких санкцій має дотримуватися умов допустимого втручання у право на майно, вироблених у практиці ЄСПЛ: 1) обумовленість суспільним інтересом; 2) законність; 3) дотримання справедливого балансу між засобами і метою втручання. Втручання у право власності має характеризуватися: 1) виключною необхідністю (без нього неможливе задоволення суспільного інтересу); 2) ефективністю (дозволяє задовольнити суспільний інтерес); 3) пропорційністю (здійснюється найменш обтяжливими для прав зацікавленої особи заходами втручання у достатньому для задоволення суспільного інтересу обсязі). Порушення хоча однієї з цих умов є підставою для захисту права власності.

ЄСПЛ у п.п. 33, 34, 36 рішення від 24 березня 2005 р. у справі «Фрізен проти Російської Федерації» зазначив, що першою і найважливішою вимогою ст. 1 Протоколу 1 є те, що будь-яке втручання з боку влади у мирне володіння майном має бути «законним». Держави вправі контролювати використання майна шляхом виконання «законів». Наявність суспільного інтересу у конфіскації не звільняє владу від обов'язку юридичного обґрунтування такого заходу, за відсутності якого втручання є незаконним.

Схожим за аргументацією є рішення ЄСПЛ від 9 червня 2005 р. у справі «Бакланов проти Російської Федерації», у п. 46 якого зазначено, що національне законодавство не було сформульовано з такою точністю, щоб заявник міг передбачити наслідки його дій у ступені, розумному за обставинами справи. Втручання у право власності заявника не було законним, тому немає потреби давати оцінку дотриманню справедливого балансу між вимогами загального інтересу і вимогами захисту основоположних прав особи.

Отже, вилучення майна, що було набуто незаконно, розглядається ЄСПЛ як таке, що відповідає суспільному інтересу у боротьбі зі

злочинністю, проте під час запровадження таких заходів має бути дотриманий баланс цього інтересу та інтересу у забезпеченні непорушності права власності.

Цивільна конфіскація розглядається способом вилучення у злочинця та пов'язаних з ним осіб у державну власність майна, яке не стало предметом конфіскації і спеціальної конфіскації у межах кримінальної справи, і щодо якого не доведено законність підстав (джерел) його набуття.

Критикуючи її запровадження, М. Хавронюк зауважує, що вона дублює більш широку процедуру кримінально-правової спеціальної конфіскації, визначену КПК України, що стосується багатьох видів злочинів (а не лише корупційних і легалізації майна), як засуджених осіб, так і звільнених від кримінальної відповідальності, як необґрунтованих активів, так і інших видів майна, тому потреби у главі 9 ЦПК України немає. Наповнення ЦПК України нормами матеріального права руйнує класичні уявлення про побудову і призначення його як процесуального нормативного акту [1].

Проте, у п. 4 Спільної позиції експертів Проекту відносно законодавчих пропозицій щодо стягнення в дохід держави необґрунтованих активів [2] така конфіскація визнається допустимою, що має доповнювати кримінальне переслідування, коли не вдається досягнути його мети через труднощі у збиранні доказів вчинення злочину, через смерть підозрюваного чи його переховування за кордоном. При цьому, вилучення активів у межах кримінального процесу відрізняється від цивільної конфіскації тим, що перше спрямоване на людину (*in personam*), а друга – на річ (*in rem*).

У главі 9 ЦПК України передбачені такі особливості процесу визнання необґрунтованими та вилучення активів:

1. Позов пред'являє прокурор в інтересах держави.

2. Відповідачем може бути лише:

а) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), щодо якої вступив у законну силу обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину (передбачені у ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку вчинення шляхом зловживання службовим становищем, та у ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України) або легалізацію (відмивання) доходів, одержаних законним шляхом;

б) юридична особа пов'язана з зазначеною у підп. а) особою, яка є власником (користувачем) майна, що отримане або використовується чи перебуває (перебувало) у розпорядженні вказаної у підп. а) особи.

В. Кравчук звертає увагу на те, що позов не може бути пред'явлений до фізичних осіб, пов'язаних з особами, передбаченими у підп. а), які володіють (користуються) необґрунтованими активами, хоча зазвичай активи оформляються на близьких осіб і їх майно повинно прискіпливо вивчатися. Потребує законодавчого визначення термін «пов'язана особа» [3, с. 233-234].

Але ці зауваження не були враховані у ст. 291 проекту ЦПК України.

Оскільки такий позов має на меті припинення права власності, то належним відповідачем є саме власник майна, а особа, яка має право користування чи розпорядження майном, може залучатися співвідповідачем чи третьою особою, що не заявляє самостійних вимог, на боці відповідача.

3. Прокурор зобов'язаний вжити заходів щодо встановлення майна, отриманого особою, зазначеною у підп. а), у т.ч. у користування або розпорядження. Якщо користування припинено, то підстав для позову немає і розширеному тлумаченню відповідна норма не підлягає, інакше особа буде позбавлена права власності у випадку, що не передбачений у законі.

4. Активи визнаються необґрунтованими, якщо на підставі поданих доказів судом не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для їх придбання, були набуті на законних підставах.

Отже, у ЦПК України передбачена презумпція неправомірності (необґрунтованості) набуття права власності, що відрізняє цивільну від спеціальної конфіскації, яка застосовується у разі доведення одержання майна внаслідок вчинення злочину або за кошти доходів від такого майна.

У п. 8 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції, ратифікованій Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V, передбачено право держави встановити вимогу про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження ймовірних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду.

М. Хавронюк зазначає, що ситуація, коли підозрюваний має спростувати невідповідність активів своїм доходам, суперечить КК і КПК України, що зобов'язують органи досудового слідства довести за стандартом «поза розумним сумнівом» (за яким достатньо 1% сумнівів для винесення виправдального вироку) незаконність набуття активів. У правовій системі не можуть існувати різні підстави для юридичної відповідальності за одне діяння, як і у межах одного спору не можуть одночасно існувати презумпції невинуватості і вини. Це як покласти на злодія обов'язок довести у цивільному процесі, що він не вчиняв крадіжку [1].

Згідно зі ст. 233-3 ЦПК України у разі неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, відповідач зобов'язаний сплатити їх вартість. При цьому потребує нормативного визначення «неможливістю звернення стягнення». Наприклад, за ч. 2 ст. 96-2 КК України спеціальна конфіскація майна є неможливою внаслідок його використання, неможливості виділення з набутого законним шляхом майна або відчуження.

Інститут цивільної конфіскації містить виключення з таких принципів і презумпцій матеріального та процесуального права, як:

1) Принципу змагальності цивільного процесу, за яким кожна сторона має дово-

дити ті обставини, на які вона посилається (ст.ст. 10, 60 ЦПК).

2) Презумпції правомірності набуття права власності, відповідно до якої право власності вважається набутим правомірно (ч. 2 ст. 328 ЦК).

В. Кравчук визначає обґрунтованість у контексті набуття активів і антикорупційно-го законодавства як набуття майна за рахунок законних джерел (не корупційних і не відмитих). Правомірність як стан, що відповідає праву, охоплює законність і обґрунтованість набуття права власності. Право власності може виникнути законно (наприклад, на підставі договору купівлі-продажу), але необґрунтовано (за рахунок корупційних доходів), а тому неправомірно. Суд у справах про визнання активів необґрунтованими не вирішує питання про визнання правочину недійсним (для цього відсутні правові підстави), а вилучає це майно у власність держави, позбавляючи засудженого можливості отримати вигоду від злочину [3, с. 239-240].

Разом з тим, у ст. 27 Закону № 1702-VII передбачено, що правочини, спрямовані на легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, визнаються недійсними.

У Спільній позиції експертів Проекту відносно законодавчих пропозицій щодо стягнення у дохід держави необґрунтованих активів зауважено на необхідності правової визначеності у питанні захисту інтересів добросовісного набувача. Крім того, експерти зазначили, що незаконні активи ніколи не є такими, що «були придбані» на законних підставах, а, отже, повинні бути конфісковані незалежно від того, що документ на право власності на них може бути переданий різним суб'єктам до встановлення факту, що ці активи були одержані злочинним шляхом. Цей процес має відбуватись з дотриманням принципу законності операцій у приватній сфері з метою захистити стабільність майнових відносин (п. L).

Проте, у ст. 233-2 ЦПК України йдеться про необхідність доведення законності саме підстави набуття майна.

В. Кравчук доходить висновку про те, що вирок суду, яким особу засуджено за вчинення корупційного злочину або легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, є достатньою умовою, щоб відійти від загальної презумпції правомірності набуття права власності та запровадження спеціального регулювання, поклавши тягар доказування обґрунтованості набуття майна на його власників [3, с. 240].

У п. 3 Сорока Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей наголошується на необхідності розгляду державами можливості вжиття заходів конфіскації таких доходів або засобів без кримінального засудження (конфіскація, не заснована на обвинувальному вирокі суду) або заходів, які вимагають від правопорушника підтвердити законне походження власності, що інакше підлягає конфіскації, тією мірою, наскільки така вимога відповідає принципам їх національного законодавства.

3) Презумпції правомірності володіння майном, відповідно до якої фактичне володіння майном вважається правомірним (ч. 3 ст. 397 ЦК).

Цивільна конфіскація у праві ЄС застосовується до активів особи, засудженої за кримінальне правопорушення, що могло призвести до економічної вигоди, та за злочини, які навряд чи здійснювалися один раз (контрабанди наркотиків, відмивання грошей). Лише суд може прийняти рішення щодо такого заходу, коли він доходить висновку, що відповідне майно є результатом кримінальних дій (базуючись на обставинах справи та наявних доказах, наприклад, якщо вартість власності порушника диспропорційно вища його законного доходу). При цьому тягар доведення покладено на порушника, якого визнано винним за серйозне кримінальне порушення, який має довести законний характер набуття власності [4].

Проти цивільної конфіскації наводяться такі аргументи: 1) зміна виду провадження з кримінального на цивільне зменшує гарантії особи та змінює правила доказування, у тому числі порушує презумпцію невинуватості; 2) подвійне покарання; 3) порушення права не свідчити проти себе; 4) порушення майнових прав [5, с. 45]. Крім того, доповнення ЦПК України главою 9 не супроводжувалося внесенням змін до норм ЦК України з питань вилучення майна, що не сприяє правовій визначеності.

Конституційний Суд України у рішеннях від 22 вересня 2005 року № 5-рп, від 30 вересня 2010 року № 20-рп, від 22 грудня 2010 року № 23-рп наголосив на необхідності дотримання принципу правової визначеності та недопущення двозначності правової норми як складових елементів принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України). Юридичні норми мають бути ясними і точними, щоб забезпечувати прогнозованість ситуацій.

Впродовж 2015–2016 рр. до Верховної Ради України було подано кілька законопроектів щодо запровадження інституту конфіскації необґрунтованих активів, виявлених під час кримінального провадження корупційних злочинів, незалежно від доведення вини власника та за межами кримінального провадження. Автори законопроектів, посиляючись на складність доведення корупційних злочинів, обґрунтовували доцільність використання процедури, спрямованої не «проти особи», а «проти речі». У такій процедурі відповідачем може бути особа, яка не є підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні. Процедура передбачає презумпцію того, що накопичення особою активів у період перебування на державній службі розцінюється як отримання доходів від корупції, якщо їх власник не зможе довести, що активи були отримані ним законним шляхом.

Ще однією особливістю є поєднання засобів кримінально-правового та цивільно-правового характеру, оскільки пошук, встановлення і арешт таких активів здійснюються у межах кримінального провадження, а їх вилучення – у межах цивільного судочинства.

Жоден законопроект не був прийнятий, більшість отримала негативні висновки про-

фільних комітетів Верховної Ради України, а проект № 4057 – негативний висновок Ради Європи з огляду на невідповідність європейським стандартам щодо справедливого суду і захисту права власності.

Як зауважує М. Хавронюк, на відміну від італійського антимафіозного закону, запропонована процедура виключає необхідність доводити у суді зв'язок активів із конкретним корупційним злочином і вину осіб у його вчиненні. Фактично мова йде про спрощену конфіскацію майна як покарання без злочину. За відсутності належних гарантій в умовах вибіркового правосуддя таким «номінальним власником» може стати будь-яка особа [1].

Ініціатори запровадження цивільної конфіскації незалежно від наявності обвинувального вироку апелюють до визнання Європейською комісією з прав людини у 1986 р. і ЄСПЛ конфіскації активів поза кримінальним провадженням такою, що не суперечить презумпції невинуватості, не порушує майнові права та заборони покарання без закону (справи «М проти Італії», «Оторіно проти Італії», «Аркурі проти Італії», «Ріела та інші проти Італії», «Батлер проти Сполученого Королівства», «Уолш проти Сполученого Королівства», «Гогітідзе та інші проти Грузії»).

Проте не можна погодитися з тим, що таке провадження спрямоване на повернення активів, якими особа володіє без достатніх законних підстав, адже конфіскація не є поверненням державою свого майна.

Крім того, запропоновані процедури розширеної цивільної конфіскації повністю не забезпечують гарантії захисту від необґрунтованого позбавлення права власності. Для національного права є нетиповим поєднання кримінальних і цивільних процедур з покладанням на відповідача обов'язку доведення законності придбання майна, дані процедури можуть призвести до прецеденту довільного позбавлення права власності осіб, які не мають безпосереднього відношення до скоєних злочинів [6].

У висновках профільних комітетів Верховної Ради України про неприйнятність більшості з поданих законопроектів наводяться такі аргументи: 1) порушення неприпустимості звуження змісту та обсягу наявних прав та свобод і неприпустимості протиправного позбавлення права власності; 2) порушення принципу невинуватості у разі конфіскації майна до набрання чинності обвинувальним вироком суду та у разі покладення на підозрюваного обов'язку доведення законності набуття майна у власність; 3) поширення такої конфіскації на склади злочинів, що не є тяжкими чи особливо тяжкими; 4) виправдання особи у кримінальному провадженні не є підставою для повернення вилучених у неї коштів чи майна; 5) відсутність потреби у конфіскації без вироку, адже КПК дозволяє заочно засудити злочинця і застосувати конфіскацію відповідно до КПК. Замість проведення належних розслідувань і доведення вини корупціонерів, прокуратура зможе обмежитися конфіскацією умовно-корупційного майна без вироків суду, припинивши застосування

кримінально-правових конфіскацій; 6) можливість конфіскації активів добросовісних набувачів за відсутності гарантій захисту їх прав; 7) використання оціночних понять («необґрунтований актив», «розумний сумнів», «достатні підстави») створює можливість їх довільного тлумачення та зловживань з боку слідства та суду.

До держав, у яких передбачена конфіскація активів поза кримінальним судочинством, належать, зокрема, Австралія, Велика Британія, Ізраїль, Ірландія, Канада, Ліхтенштейн, Литва, Південно-Африканська Республіка, Словенія, Таїланд, Фіджі, Філіппіни, Швейцарія.

У Директиві ЄС 2014/42/EU про замороження і конфіскацію засобів здійснення злочинів і доходів, набутих у злочинний спосіб (стосується корупції, відмивання грошей і деяких інших серйозних фінансових злочинів, контрабанди наркотиків та торгівлі людьми, тероризму, сексуальних злочинів проти дітей тощо), передбачене здійснення розширеної конфіскації, конфіскації без судового рішення, проведення конфіскації майна третіх сторін, а також замороження активів без постанови суду.

ЄСПЛ також визнає допустимими процедури розширеної цивільної конфіскації у разі дотримання умов дозволеного втручання у право на майно.

Так, у п. 105 рішення у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» від 12 травня 2015 р. ЄСПЛ зазначає, що правові стандарти допускають: 1) конфіскацію майна, пов'язану із серйозними кримінальними злочинами (корупція, відмивання коштів, оборот наркотичних засобів) без попереднього кримінального обвинувачення; 2) переведення тягарю доведення законності походження майна на відповідачів цих некримінальних проваджень про конфіскацію, зокрема цивільних проваджень *in rem*; 3) конфіскацію майна і доходів, отриманих шляхом конвертації або перетворення цінностей, отриманих злочинним шляхом, або змішаного з іншим майном, що має законне походження; 4) застосування конфіскації до будь-яких осіб, які володіють майном без необхідної добросовісності.

У п. 114 зазначеного рішення ЄСПЛ констатував, що, зважаючи на широку свободу розсуду органів влади Грузії у прагненні провадити політику протидії корупції у сфері державної служби, а також на той факт, що національні суди надали заявникам обґрунтовану можливість для розгляду їхньої справи у змагальних провадженнях, цивільні провадження *in rem*, метою яких є конфіскація майна заявників, які ґрунтуються на порядку, що відповідав міжнародним стандартам, не порушили справедливий баланс.

ЄСПЛ визнає допустимим конфіскацію майна, що належало членам родини винного (незалежно від його засудження) за таких обставин: 1) знання про незаконне походження майна; 2) неможливість пояснити походження майна; 3) вид злочину (тяжкість злочину); 4) з'ясування, чи не є третя сторона фіктивним власником (рішення від 10 квітня 2012 р. у справі «Силицькієне проти Литви»). ЄСПЛ звертає увагу на те, що постанова про кон-

фіскацію не є встановленням вини за злочин (п.п. 53, 54 рішення). У п.п. 63, 65, 67 рішення ЄСПЛ зауважив, що конфіскація переслідує законну мету у загальних інтересах і ґрунтується на доказах придбання конфіскованих активів за рахунок реінвестування незаконних доходів злочинної організації.

У рішенні по справі «Батлер проти Сполученого Королівства» від 21 червня 2002 р. ЄСПЛ не знайшов порушень у вилученні у заявника грошей, зазначивши, що наказ про конфіскацію грошей був заходом запобіжного характеру, що не є кримінальною санкцією, адже мета полягала у вилученні з обігу грошей, щодо яких у влади існувало припущення про зв'язок з незаконним обігом наркотиків.

ЄСПЛ зауважує, що існують загальноєвропейські та всесвітні правові стандарти та відсутні причини вважати конфіскацію непропорційним заходом, навіть за відсутності обвинувального вироку. Є законним надання переваги доказам недостатності законного доходу відповідачів для придбання майна. Докази достатньої або високої ймовірності незаконного походження разом із неспроможністю власника довести протилежне визнані достатньою підставою для визначення пропорційності за ст. 1 Протоколу 1 (рішення у справах «Раймондо проти Італії», «Аркурі та інші проти Італії», «Морабіто та інші проти Італії», «Батлер проти Сполученого Королівства», «Уебб проти Сполученого Королівства», «Саккочча проти Австрії»).

На підставі проведеного дослідження слід зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Цивільна конфіскація, у тому числі у випадках відсутності обвинувального вироку, відповідає міжнародним правим стандартам. Проте під час врегулювання підстав і порядку її застосування держава зобов'язана дотримуватися умов правомірного втручання у право власності на майно, а також гарантій конвенційного права на справедливий суд. Попри широку свободу розсуду держави у прагненні провадити політику протидії корупції у сфері державної служби, на законодавчому рівні має бути забезпечений розгляд

справи судом у змагальній процедурі, яка відповідає міжнародним стандартам і не порушує справедливий баланс між публічними і приватними інтересами.

2. Доцільно з метою запобігання зловживань правоохоронних органів підвищити вимоги щодо доказування з боку прокурора; усунути нормативну розбіжність відповідних процедур з нормами матеріального права, що забезпечують недоторканість права власності; запровадити додаткові гарантії прав добросовісних набувачів; конкретизувати використані оціночні терміни з метою забезпечення правової визначеності, процесуальних прав та обов'язків відповідачів, звуження дискреції суду та створення більш прозорої і послідовної правової процедури цивільної конфіскації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хавронюк М. Спецконфіскація – покарання без вироку суду або покарання без злочину / М. Хавронюк // Ракурс. – 2016, 26 грудня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/1385-sproba-zaprovadjennya-speckonfiskaciyi>.
2. Спільна позиція експертів Проекту відносно законодавчих пропозицій щодо стягнення в дохід держави необґрунтованих активів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justicereformukraine.eu/uk/consolidated-position-of-project-experts-on-legislative-proposals-on-non-conviction-based-confiscation-ncbc-in-ukraine/>
3. Кравчук В. Визнання активів необґрунтованими: український експеримент / В. Кравчук // Право власності: європейський досвід та українські реалії: Збірник доповідей і матеріалів міжнародної конф. (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 року). – К. : ВАІТЕ, 2015. – С. 228-242.
4. Як повернути вкрадені активи? ЄС відповідає на ключові питання // Європейська правда. – 2015, 4 листопада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/4/7040324/>
5. Возврат похищенных активов: Руководство по конфискации активов вне уголовного производства : пер. с англ. / Т. Гринберг, Л. Сэмюэль, В. Грант, Л. Грей. – М. : Альпина Паблишерз, 2010. – 356 с.
6. Слободян Б. Спеціальна конфіскація: прогресивні зміни чи вимушений крок? / Б. Слободян // Юридична газета. – 2016, 5 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/specialna-konfiskaciya-progresivni-zmini-chi-vimusheniy-krok.html>.